

MÜTAREKE DÖNEMİNDE TRABZON VİLAYETİ'NİN SOSYAL VE EKONOMİK DURUMUNU DÜZELTMEME YÖNELİK ÇALIŞMALAR

The Precautions To Improve Social and Economical Situation of Trabzon Province in Armistice Period

Dr. Selçuk URAL*

ÖZET

Trabzon, 1916'da yaşadığı Rus işgali ve mezaliminden dolayı büyük sosyal ve ekonomik çalkantılara maruz kalmıştır. Kurtuluşu takip eden günlerde vilayetin durumunu düzeltmek için bir takım önlemler alınmıştır. Fakat bunlar savaşın devam etmesi ve yaşanan malî sıkıntılar yüzünden istenen sonuçları vermemiştir. Bu yüzden mütareke döneminde de vilayetin sorunları devam etmiştir. Mülkî ve askerî idare, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti çeşitli girişimlerde bulunarak sorunların vilayet imkanlarıyla veya yabancı şirketler aracılığıyla çözümüne gayret ettiler.

Anahtar Kelimeler: Mondros Mütarekesi, Trabzon, Rumlar, Mehmet Galip

ABSTRACT

Trabzon was exposed social and economical problems because of Russian attack and its carnage in 1916. The following days after the independence to improve city's condition some precautions were taken but all of them did not give sufficient results because of the continuation of war and economical arises. There fore, city's problem was also continue in pact period. As taking place in various enterprises by the opportunities of the province or military management and Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti do its best for through the foreign companies the salvation.

Keywords: Mondros Armistice, Trabzon, Greeks, Mehmet Galip

I. Dünya Savaşı'nda Türk-Rus mücadelesine sahne olan Kafkas Cephesi, askerî, sosyal ve ekonomik sıkıntıların had safhada yaşandığı bir coğrafyayı ifade eder. Cephedeki üstünlük Sarıkamış Harekâtı'nı takiben Rusya'nın eline geçti. Ruslar, 1915'ten itibaren doğu vilayetlerini tek tek işgal edecekti. Bunlardan biri olan Trabzon, stratejik öneminden dolayı ele geçirilmek istenen vilayetlerin başında geliyordu. Vilayet, 18 Nisan 1916'da işgal edildikten sonra iki yıl boyunca Rusların ve azınlıkların yıkımına ve mezalimine maruz kaldı¹.

İşgal, herhangi bir kuvvetin başka bir devlete ait toprağı ele geçirmesi anlamına gelirken, Rusya için işgal edilen yerin her yönüyle "Ruslaştırılması" anlamına geliyordu. Ruslar, sistemli bir şekilde uyguladıkları imha siyasetiyle Trabzon'un nüfus, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını değiştirmeye çalıştılar.

Rus tahribatı ilk olarak kendini nüfus üzerinde gösterdi. 1914 Nüfus İstatistiğine göre Trabzon Vilayeti yaklaşık 1.119.000 nüfusa sahipti. Milliyetler itibarıyla kesin bir Türk üstünlüğü söz konusuydu. Çünkü 921.000 Türk'e karşılık, 161.000 Rum ve 37.000 Ermeni bulunmaktaydı. Türklerin lehindeki nüfus yapısı işgal tehlikesinin baş göstermesiyle birlikte hızla değişmeye başladı. İşgal öncesinde yüz binlerce Türk, olası Rus, Rum ve Ermeni kıyımından kurtulabilmek için iç bölgelere göç etmek zorunda kaldı. 45.000 civarında olduğu tahmin edilen şehir nüfusu işgalle birlikte yarı yarıya azaldı². Şehirde kalanlar Rus yönetiminin baskısına hedef olurken, göç eden Türk kabileleri ise bir yandan Rus kuvvetlerinin, diğer yandan da Rum ve Ermeni çetelerinin saldırılarına maruz kaldı³.

Rusların en büyük tahribatı şehrin Türk kimliğini ortadan kaldırılmasında kendini gösterdi. Şehri büyük bir askerî üs haline getirmeyi planlayan Ruslar, iç bölgelerle bağlantıyı sağlamak için büyük yollar inşa ettiler. Bu çerçevede Yeni Cuma, Tavanlı, Tekke, Boztepe ve Hacı Kasım gibi tamamen

---

* Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Hüseyin ALBAYRAK, *Trabzon'dan Atatürk'e*, Trabzon 1981, s.100; 17 Kasım 1914'de Rus donanması Trabzon'u bir buçuk saat süreyle bombaladı. Bu sırada çok sayıda bina harap oldu. Keza 15 Şubat ve 14 Nisan 1915 tarihlerinde de Rus uçakları Trabzon'u bombalayarak şehirde önemli tahribata yol açmışlardı (Sabahattin ÖZEL, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991, s.2-3).

² Kamil ERDEHA, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s.175; Süleyman Beyoğlu "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon" adlı makalesinde Birinci Dünya Savaşı öncesi vilayette 921.128 Müslüman'a karşılık 201.819 gayri müslimin bulunduğunu yazmaktadır (Süleyman BEYOĞLU, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon 1999, s.479.)

³ Murat YÜKSEL, "Trabzon'un İşgal Yıllarında Çekilen Çileler ve Kurtuluş", *Trabzon'un Kurtuluşu*, Trabzon 1995, s.60.

Türklerle meskun mahalleler ortadan kaldırıldı. İnşaatlarda dikkati çeken en ilginç husus, yok edilen beş Türk mahallesine karşılık, Rum ve Ermenilere ait evlere dokunulmamış olmasıdır. Bu da Rusların bilinçli olarak şehrin Türk kimliğini yok etmek istediklerini göstermektedir⁴. Rus tahribatından evler kadar, medreseler, türbeler, camiler ve okullar da büyük zarar gördü⁵.

Trabzon, Rusya'da patlak veren 1917 Ekim Devrimi'ni takip eden siyasî ve askerî olaylara bağlı olarak başlatılan askerî harekât sonucunda 24 Şubat 1918'de işgalden kurtarıldı⁶.

Kurtuluşunun ilk günlerinde harabe haline gelmiş olan şehirde adetâ ölüm sessizliği hüküm sürmekteydi. Kuyular doldurulmuş, çeşmelerin çoğu tahrip edilmiş, su yolları bozulmuştu. Ruslar bunlarla da yetinmeyerek oturdukları binaların çoğunu tahrip etmişlerdi. Tahrip edilmeyen binaların hemen tamamını gayri müslimlere ait evler, kiliseler ve okullar oluşturuyordu. Kaldırım taşı yapmak için tahrip edilen Türk mezarlığının aksine, Rum mezarlığı sapa sağlamdı⁷.

Ahmet Refik, Kafkas Yollarında adlı eserinde şehrin durumunu şöyle tasvir ediyordu:

“Perişân kıyafetli halk, büyük ve fecî bir yangından sonra sönen ocaklarını, yanan evlerini görmeye gelen, çocukluk hâtıralarını muhafaza eden köşelerin mahvolduğunu acı bir tebessümle seyreden insanlar vaziyetinde... Kurtulan pek az bina var. Şehrin en muntazam, en el değmemiş binaları, kayaların dibinde Rum kilisesi, Rum mektebi, Rum mezârlığı ve ekseri Rum evleri. Eski Trabzon, kahraman Yavuz'un gençlik zamanlarına şâhid olan mahalleler, Bizans ve Osmanlı surlarının içi kâmilen tahrip edilmiş... Her şey, her köşe, her ev, her sokak, her türbe tahrip edilmiş... Hiçbir evde ahşap kısım bırakılmamış. Bazen bir çatının tahtaları yarı sökülmiş, bazen bir evin çinkoları kâmilen sökülmek istenirken bırakılmış... Camiler elim bir halde. Hemen bütünü de ahıra tahvil edilmiş. İçlerinde dört-beş parmak kalınlığında gübre serilmiş. Mihrâpları, mimberleri, ahşap kısımları, kâmilen yıkılmış. Kelime-i Tevhidler parçalanmış... İskele yanındaki mezarlık dümdüz. İçine büyük bir tiyatro yapılmış. Mağazalar bomboş. Bazılarının kilitleri kırılmış, kasaları süngülerle

⁴ Mustafa Reşit TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1986, s.21; Rahmi ÇİÇEK, *Trabzon'da Yerel Yönetim*, Trabzon 1998, s.26.

⁵ Cumhuriyet ODABAŞIOĞLU, *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, Ankara, Tarihsiz, s.94; YÜKSEL, “Trabzon'un İşgal Yıllarında Çekilen Çileler ve Kurtuluş”, s.61.

⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, II*, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1993, s.453.

⁷ ÖZEL, *Milli Mücadelede Trabzon*, s. 17-18.

parçalanmış... Bütün tahribat Kafkas Ermenileriyle Erzurum, Erzincan ve Van taraflarından Rusya'ya kaçan, bilâhare Osmanlılardan intikam almak için Rus ordusuna giren Ermeniler tarafından yapılmış... Bolşeviklik zuhur edince Rus neferleri zâbitlerini dinlememeye başlamışlar. İşte o zaman Ermeniler serbest kalmışlar. Bolşevikliğe meyleden Rus neferleriyle birlikte yağmakârlığa ve bilhassa Türklere zulüm etmeye, ortalığı tahrip eylemeye koyulmuşlar. Osmanlı ordusu yetişinceye kadar her tarafı yakmışlar, yıkmışlar. Ordunun yaklaştığını hisseder etmez ellerine geçen İslâmları fecî bir surette öldürmüşler. En güzel beldeleri harabeye çevirmişler. Trabzon bu tahribatın Karadeniz sahilinde fecî bir nümûnesi...⁸.

İşe yarayacak bütün tarım araç ve gereçleri ya tahrip edildi, ya da denize atıldı⁹. Tahribat sadece Trabzon şehriyle sınırlı değildi. Rum köylerinin aksine Türk köyleri, Rus, Rum ve Ermeniler tarafından tam bir harabeye çevrilmişti¹⁰. Halk perişan bir halde; ayakları çıplak, elbise adına üstlerindeki param parça olmuş. Trabzon'a dönmek için yollara dökülen kabilelerde gence rastlamak mümkün değildi. Açlık had safhadaydı. Kadınlar çocuklarıyla beraber çöpler içinde yiyecek arıyordu¹¹.

Trabzon'daki durumu süratle düzeltmek için öncelikle yerel yönetimin yeniden meydana getirilmesi gerekiyordu¹². Güvenliğin tesis edilmesinin ardından vilayetin mülkî yapısı yeniden düzenlendi. Buna göre Trabzon Vilayeti; Trabzon, Rize ve Gümüşhane olmak üzere üç sancaktan meydana getirildi. Trabzon Sancağı'na Ordu, Giresun, Tirebolu, Görele, Vakf-ı Kebir, Sürmene, Akçaabad, Of, ve Cevizlik kazaları, Rize Sancağı'na Pazar ve Hopa kazaları, Gümüşhane Sancağı'na ise, Ardasa, Kelkit ve Karaca kazaları bağlandı¹³. Mülki teşkilatın meydana getirilmesine bağlı olarak Ordu kazısında görev yapmakta olan Vali Cemal Azmi Bey, Trabzon Valiliği'ni, Barutçuzâde Hacı Ahmed

⁸ Ahmet REFİK, *Kafkas Yollarında*, Hazırlayan Yunus Zeyrek, Ankara 1981, s.8-13.

⁹ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşiv Müdürlüğü, İstiklâl Harbi Kataloğu (ATASE, İSH), K.50, G.142, B.142-2,3.

¹⁰ Ahmet REFİK, *Kafkas Yollarında*, s.23-24; ÖZEL, *Milli Mücadelede Trabzon*, s.18.

¹¹ Ahmet REFİK, *Kafkas Yollarında*, s. 22; BEYOĞLU, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon", s.485.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kataloğu (BOA, DH/İ-UM), 20-18/12-32.

¹³ Selçuk GÜNAY, *Resmî Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Seneler İtibariyle Mülkî Taksimatı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1980, s.256.

Efendi de belediye başkanlığını yeniden üstlendi¹⁴. Vali Cemal Azmi Bey, daha sonra görevden alınarak yerine Süleyman Necmi Bey atandı¹⁵.

Merkezî hükümet ve yerel mülkî yönetim işe, sağlık, eğitim, iskan ve ekonomik hayatın canlandırılması gibi sorunları çözmek durumundaydı. Osmanlı Hükümeti, işgalden kurtarılan doğu vilayetlerinin yeniden imarı ve geri dönmekte olan muhacirlerin hayat şartlarını iyileştirmek için bir takım kararlar alarak uygulamaya çalıştı. Fakat savaşın devam etmesinin yanı sıra, uygulamalarda meydana gelen aksaklıklar vilayetin durumunu düzeltmeye yeterli olmadı¹⁶.

Mondros Mütarekesi sonrası vilayetin sorunları iyice ağırlaşmaya başladı. Bir yandan Müslüman ve gayri müslim muhacirlerin sayısının artması, diğer yandan hükümetten herhangi bir yardım alınmaması sorunların derinleşmesine neden oluyordu. 27 Mart 1919'da vali değişikliğine gidilerek hükümete yakınlığıyla tanınan eski Kastamonu valisi Mehmet Galip Bey, Trabzon Valiliği'ne atandı. Yeni vali, 19 Nisan 1919'da Trabzon'a gelerek görevine başladı¹⁷.

Mehmet Galip Bey, göreve başladıktan sonra vilayetin durumunu görmek ve eksiklikleri tespit etmek amacıyla Rize'yi ziyaret etti. 4 Mayıs 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği raporda vilayetin büyük sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu gözler önüne sermekteydi:

“On beş gün oluyor ki, Trabzon Vilayeti umûru ile meşgul bulunuyorum. Fakat bu umûr o derece çok ve o derece zenci, siyahî halindedir ki, Hûda şahittir ki şu on beş gün içinde on beş dakika rahat yüzü görmemişimdir. Avdet eden binlerce muhacirlerin nakil ve iskân ve iaşesi, ahaliye tohumluk tedarik ve irsali ötede beride zuhur eden ef'âl-i cinaiye faillerinin takibi, kaymakamların jandarmalardan ve ahalinin kaymakamlardan vukû' bulan şikayetlerin tedkiki, mekteblerin, hapishanelerin teftişi, yolların, köprülerin termîmi esbabının istikmâli, polis ve jandarma umûrunun nazardan bir an uzak tutulmaması mecburiyeti ve daha bir çok hususat günde on sekiz saat çalışmak, didinmek için birer sermayedir. Bu kadar iştigâlâta bir de mülhakatı devr-i teftiş

¹⁴ BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-8.

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Kataloğu, (BOA, DH-KMS) 47/7; Mustafa ESKİ, *Kastamonu Valileri 1838-2000*, Ankara 2000, s.119.

¹⁶ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Selçuk URAL, “Kurtuluştan Mütarekeye Kadar Trabzon Vilayeti'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler”, *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I*, Trabzon 2002, s.567-579.

¹⁷ ERDEHA, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, s.178; TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.45.

farızası inzimâm ediyor ki, idare-i umûr-ı vilayet için en lüzumlu bir şey olduğu elbette tasdik buyrulur. Bu farızayı ise ancak geçen gün üç günlük bir seyahatle Rize tarafında ifa edebildim. Halbuki bendenizce mücerribtir ki bir vali ayın yirmi gününü mülhakatta teftiş ile geçirmese bir iş göremez. Çünkü ahvâl-i vilayete yakından vâkıf olamaz.

“Trabzon’da ise karada devr için otomobil yoktur. Bir kırık otomobil gördüm tamirine kalkıştım, her ne hal ise bir şeye benzettim. Fakat ne şoförü var ne de en lüzumlu olan benzini var. Burada benzinin kilosu yüz elli guruş, iki kilometre de bir okka benzin sarf edince en yakın yere de gidilse günde lâ-akall iki bin guruş sarf olunmak iktiza ediyor. Denizde devr için de tersanenin bir gambotu varsa da ve geçen ki Rize seyahati onunla icra edilmiş ise de kömürü kalmadığından az kaldı ki Rize’de kalacak idim. Vapurlar sık sık gelmiyor, gelseler de mülhak kazalara uğramıyor. El-hasıl devr-i teftiş hususu mümkün olmayacağı benziyor. Ve şu halde vazife-i esasiye-i vilayet görülemedi oluyor. Bir de evrak havale etmek ve arzuhâl verenlerin derdini dinlemek, sabahtan akşama kadar kağıt içinde boğulmak var ki insanın aklını zıvanadan çıkartıyor. Sabık yadigarlarımızın cahilane tertipleriyle de bin türlü memuriyetler, nev’i nev’i komisyonlar... ihdâs olunmuş ki çıldırmamak bir şey değil.

“Zât-ı sâmi-i nezaret-penâhilerinden pek ziyade rica ederim, ellerinizi operim, bendenize biraz lütf-u mu’âvenet buyurunuz. Ma’rûzâtıma ihale-i sâmi-i iltifat ediniz ve muzâheret-i devletinize mazhar olduğumda zât-ı sâmi-nizi memnun edeceğimden ve bu inâyet ve müriüvvetten dolayı pişmanlık hasul olmayacağından emin olunuz. İstirhâmlarım şunlardır:

“Evvela bir vali muavini tayinine müsaade buyurunuz. Zira Trabzon elyevm her vilayetten daha mühim bir mevkidedir. Muhacirleri, aç ahalisi, ecnebi mümessilleri, el-hasıl dertlerinin çokluğu yüzünden başka vilayetlerle gayr-i kabil-i kıyasdır. Evrakı görmek, havaleleri yapmak, mesâ’ili takib etmek için mutlaka vali muavinine lüzum vardır. Bendeniz bunun cihet-i maliyesine de bir çare buluyorum. Vilayet-i Umûr-ı Hukukiye Müdürü bulunan Memduh Bey vaktiyle şehbenderliklerde ve vilayet mektubçuluklarında bulunmuş rabitalı, dirayetli bir zâttır. Maaşı da iki bin beş yüzdür. Vazifesi ise nezd-i acizanem de oturup, bana yazmakta, çizmekte yardım etmektir. Binaenaleyh bu maaşa iki bin beş yüz hatta bin beş yüz guruş zam edilir de kendisine de umûr-ı hukukiye müdirliğinin ilavesiyle vali muavinliği ünvanı verilir ise emin olunuz beyefendimiz ki umûr-ı vilayetin hüsnü cereyanı için kerân-ı kıymet bir efendilik etmiş olursunuz. İşte istirhâmatımın birincisi budur.

“İkincisi ise, otomobil ve benzin masrafı olarak makam-ı vilayet için ayda hiç olmazsa iki yüz lira tahsisine emr-i müsaade-i celilelerinin sezâvâr buyurulmasıdır.

“Üçüncü ricam dahi Bahriye Nezaret-i Celilesi’ne yazarak Trabzon’da bulunan Aydın Reis gambotu için bin ton kömürün bura anbarında müdehher bulunması esbabının istikmâline mebzûliyyet-i inayet-i sâmi-i nezaret-penâhileridir. Zira bu gambotun burada mevcudiyeti devr-i teftiş-i acizanemi teshilden başka, büyük bir mikyasta çare olan her nev’i kaçakçılığa manidir ki, şimdiye kadar pek çok âsâr-ı hasenesi de meşhûd olmuştur.

“İşbuistirhâmat-ı Selâse-i bendegânemin meşmûl-i nazar-ı hâkimâneleri olacağından emin olacağım halde takdim-i arzaya müsâberet eylerim. Her halde emr-i ferman hazret-i men-lehü’l-emrindir”¹⁸.

Telgraftan Trabzon’un sorunlarını çözmekle mükellef olan yerel yönetimin bizzat kendisinin başlı başına bir sorun olduğu anlaşılıyordu. Gerçektende vali yardımcısı dahi bulunmayan vilayetin sorunlarının mevcut şartların devam etmesi durumunda çözümü kolay gözüküyordu.

Mehmet Galip Bey’in yardım çağrıları boşlukta yankılanmaktan öteye geçmedi. Dahiliye Nezareti, maddi yardım konusunda hiçbir adım atmazken sadece 24 Haziran 1919’da Bahriye Nezareti’ne bir yazı göndererek Aydın Reis gambotunun kömür ihtiyacının giderilmesini istemekle yetindi¹⁹.

Dahiliye Nezareti’nin Trabzon’un isteklerine kulaklarına kapaması üzerine Vali Mehmet Galip Bey, sorunların vilayetin kendi imkanlarıyla çözümü için harekete geçti. “Vilâyat-ı Şahanenin ma’ûriyetini ve sekânesinin refahiyetini temin maksadıyla Hükümet-i Seniyece şimdiye kadar vâki’ olan nakidatdan matlub vechile tesirat-ı hasene hasıl olamaması vilayetlerce evvel be-evvel ihtiyacatın temin ve tasnifiyle her birinin vesait-i tatminiyesi muntazam bir program dairesinde taharrî ve takib ve temin edilememesinden münba’is olduğundan Trabzon Vilayeti’nin ahlâk, maarif, ticaret, servet, ma’ûriyet cihetlerinden vesaire haiz-i ehemmiyet noktalarından olan ihtiyacatını tayin ve tesbit ve ahkâm-ı mukarresine müstemirren tevfiq-i hareket olunmak üzere umûmî bir program tanzim ve tertip eylemek için...” bir komisyon oluşturulmasına karar veren Mehmet Galip Bey, üst düzey memurların yanı sıra, Türk ve gayri müslim eşraf ve ahalinin değer verdiği kişiler arasından uygun bulduklarını komisyona dahil etti. Başkanlığını Mehmet Galip Bey’in üstlendiği komisyon, 10 Mayıs 1919’da ilk toplantısını yaparak sekiz maddelik bir program hazırladı. Buna göre vilayetin çözümlenmesi gereken sorunları şöyle sıralanıyordu:

¹⁸ BOA, DH/İ-UM, 19-7/1-36.

¹⁹ Dahiliye Nezareti’nden Bahriye Nezareti’ne 24 Haziran 1919 Tarihli Tahrirat (BOA, DH/İ-UM, 19-7/1-36).

- “1- Memleketin ahvâl-i sıhhiyesinin ıslâhı,
“2- Maarifin ta'mîm ve terakkîsi,
“3- Trabzon'a îsâlesi mukaddema kararlaştırılmış olan yolların tesrî'-i inşaatı,
“4- Kasaba ve karyede harap ve münhedim olan mebânîyenin imar ve inşasına müteallik tedbirlerin ittihazı,
“5- Terk-i mevcudenin tamir ve ıslâhı ve icab eden mahallere yeniden yol küşâdı,
“6- Trabzon şehrinin ilk tarikle tenvîri,
“7- Trabzon'da ve vilayetin aksam-ı sahiliyesinde iktiza eden diğer mahallerde liman ve rıhtım inşası,
“8- Ticaret-i mahalliyenin inkişâfının ve terakkiyat-ı iktisadiye hususunun temini”²⁰.

Komisyon, yukarıda sıralanan sorunları gerek kendi içinde yetkili ve bilgili kişilerin, gerekse komisyon dışından uzman kişilerin görüşlerine başvurarak çözmek yönünde irade ortaya koydu²¹.

Komisyon üyeleri 27 Temmuz 1919 tarihine kadar üç defa bir araya gelerek vilayetin sorunlarını ele aldı. Mehmet Galip Bey, 27 Temmuzda Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta komisyonun dana ziyade yukarıda yer verilen *Kasaba ve karyede harap ve münhedim olan mebânîyenin imar ve inşasına müteallik tedbirlerin* alınmasına büyük önem verdiğini ve alınması gereken önlemlere ilişkin şu konulara yer veriyordu:

“*Suret-i teşkilini ve ihtiyacat-ı mahalliyeye dair tayin ve tesbit eylediği esasatı bu günkü 27 Temmuz 335 tarihli ve 12684/684 numrolu arıza ile arz ve beyan eylediğim heyet-i mütefekkirice esâsat-ı mezkûrenin dördüncüsünü teşkil eden kasaba ve karyede harap ve münhedim olan mebânîyenin imar ve inşası tedâbiri, der-kâr olan ehemmiyetine mebnî diğerlerine tercihen ikinci ve üçüncü ictimâ'lar da derpiş edilmiş devletin vak'a-ı harbiyeden ne suretle çıktığı nazar-ı insafa alınınca milyonlarca lira mesârif iftikâr eden bu 'imâret ve inşâ'âtına tamamiyle muvafık olamayacağına binaen bunun büyük sermayeli şirketlere havale suretiyle temini lazım geleceğine dair serd olunan mütalâa heyetçe münasib görülerek inşâ'ât-ı mukteziyeye veya memalik-i ecnebiyedeki inşâ'ât*

²⁰ BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102.

²¹ Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 25 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

*şirketlerinden birinin celb-i rağbeti esbabını istikmâlen teşebbüsât-ı lazimedede bulunulması mukarrer etmiş idi*²².

Anlaşıyor ki, komisyon vilayetin imar sorununun çözümünü devletin içinde bulunduğu şartlardan dolayı mümkün görmemekte ve sorunun yabancı inşaat şirketleri eliyle çözülmesini önermekteydi.

Vali Mehmet Galip Bey, Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Trabzon'u ziyareti sırasında komisyonun kararını ona açarak inşaat şirketi konusunda yardımcı olmasını istedi. Mehmet Galip Bey, görüşme hakkında şunları ifade etmektedir:

*“Geçenler de Trabzon'a gelen Amerika'nın Dersaadet Fevkalade Komiseri Amiral Bristol cenâbları ile vaki mülâkât ve mütalâatımızdan bahis olarak makam-ı âli-i nezaret-penâhîlerine takdim ettiğim 21/22 Haziran 35 tarihli şifre telgrafnamede münderic olduğu üzere mütalâat-ı vakada inşâ-i mesâkin meselesi de mevzû'-u bahs olarak ecnebi inşâ'ât kampanyalarından birinin inşâ'atı deruhde etmesi sür'at-ı mümkününe ile imalata geçirilmesi için himmet ve mu'âvenet-i mahsûsasını temin eyledim. Mûmâ ileyh Amiral memleketimiz hakkındaki hayr-hâhî hesabıyla böyle bir emr-i nafiada elinden gelen yardımı ifa edeceğini ve bu babda kendisine vuku' bulacak işaret-i hususîyemi de nazar-ı dikkate alacağını câlib-i minnettar bir surette beyan eylemiş(tir)*²³.

Mehmet Galip Bey, aynı telgrafta vilayette tamir edilmesi ve yeniden yapılması gereken binaların sayısı ile inşaatın maliyeti hakkında ise şu bilgileri vermektedir:

“... Heyet-i mütefekkirice icra edilen tahkikata nazaran Trabzon şehrinde ve esna-ı harbde kısmen muhtaç-ı tamir bir hale gelenlerden başka kamilen harap ve münhedim olmuş ve müsta'celiyetle yapılması muktezi bulunmuş olan mesâkinin adedi 1.500 kadar olup, gerçi mesârif-i inşâ'iyesinin elyevm tedavül eden evrak-ı nakdiye üzerinden hesap edilmesi hatıra gelirse de hesabü'l hal sebat kıymete hâiz olmayan kavâ'im-i nakdiyenin atiyen mevzuu muayyen olan kıymet-i hakikiyesini iktisab edeceğine göre bu günkü evrak-ı nakdiye yerine ileri de sake-i halise ile ifa-i deyn etmek mecburiyetinde kalacak olan ashâb-ı mebânîyenin mutazarrır ve belki de tediye-i tekâsîte gayr-i muktedir olacakları, bi't-tabi' hem bunların ve hem de inşâ'atı deruhde ve icra edecek şirketin hukukunu muhafazaten gerek mesârif-i inşâ'iyenin gerek

²² Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

²³ Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

bilâhare istifa edilecek tekâsîtin kıymeti her zaman sabit olan altun üzerinden hesap edilmesi muvafık görülerek beher hanenin vasatı 500 lira ile meydana getirilebileceği tahmin edilmiş ve şu hesaba yalnız Trabzon şehrindeki mesken için münba'is el-mecmû' 750.000 altun lira sarf edecek olan şirket-i inşâ'iyenin mülhakat da bir o kadar mesârif tahmin kılınacağı halde lâ-akall 2 milyon lira sermaye ile işe başlaması muktezi bulunmuş olup, harab-ı hazır-ı memleket dahi hakikî mesken buhranını ve bil-netice sefâlet-i ictimâ'îye ve hayatiyeyi tevellüd eylediğine binaen bir an evvel ikmal edilmesi lazım gelen inşâ'at için şirketlere buraca mukarrer teklifatta bulunulması kararlaştırılmıştır. Nezaretinizin bu yolda bir şirket bulması için teşebbüse geçmesi ile beraber Amiral Bristol'den de yardım istenmesinin nazar-ı itibara alınması ma'rûzdur''²⁴.

Dahiliye Nazırı Adil Bey tarafından 11 Ağustos 1919'da Trabzon Vilayeti'ne gönderilen cevapta şirket konusuna hiç değinilmeden komisyonun aldığı başka kararlar varsa bunların bildirilmesi isteniyordu²⁵. Böylelikle diğer isteklerde olduğu gibi vilayetin imarı sorunu da zamana bırakılmış oluyordu. Dahiliye Nezareti'nin gerek bu soruna, gerekse diğer sorunlara yaklaşımından vilayet ahalisinin ancak kendi imkanlarıyla bir şeyler yapacağını ortaya çıkarmıştır.

Mülki yönetimin önündeki büyük sorunlardan bir diğeri hiç şüphesiz Türk ve gayri müslim muhacirlerin iâşe ve iskânıydı. Muhacirlerin büyük kısmı Pontus Devleti kurmak amacıyla İtilaf temsilcileri ve Rum cemiyetleri tarafından Trabzon'a gönderilmeye çalışılıyordu. İngiliz kontrol subayı Crawford, gerek vilayet, gerekse askeri makamlar nezdindeki girişimleriyle Kafkasya'daki Rumların Trabzon'a getirilmesine çalıştı. Crawford girişimlerini iki nedene dayandırıyor. Birincisi, göçmenler savaş sırasında göç etmek zorunda kalan Osmanlı Rumlarıydı. Osmanlı Hükümeti göçmenlerin eski yerlerine iade edilmesini kabul ettiğine göre yerel makamlar bunlara kolaylık sağlamalıydı. İkincisi ise, Kafkasya'da yaşanan açlık ve sefaletti. Trabzon Valiliği'nin 17 Mart 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda göçle ilgili olarak yukarıda ifade edilen sebeplerin dışında başka gerekçeler de ileri sürülüyordu. 100 kişilik Rum kafilesi, sözde Pontus hareketine destek vermediklerinden dolayı bir Rum çetesi tarafından katliam edilmemek için Rusya'dan Trabzon'a gelmişlerdi²⁶. Trabzon

²⁴ Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Temmuz 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

²⁵ Dahiliye Nezareti'nden Trabzon Vilayeti'ne 11 Ağustos 1919 Tarihli Telgraf (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-102).

²⁶ BOA, DH-EUM-AYŞ, 1/41.

Emniyet Müdürlüğü'nün araştırması sonucunda iddianın yalan olduğu ortaya çıkarılarak göçmenlerin kabul edilmemesine karar verildi²⁷.

Askerî ve mülkî makamlar temelde Rum göçmenlerin kabul edilmesine sıcak bakarken göçmen adı altında komitacıların Trabzon'a getirilmesine karşıydı. Çünkü bölge 9. Ordu Elviye-i Selâse'yi boşaltırken İngilizlerin büyük miktarda erzaka el koyması yüzünden sıkıntı içerisindeydi²⁸. Hükümetçe alınan önlemlere rağmen, sorunların halledilemediği bir ortamda büyük miktarda Rum'un getirilmesine iâşe, barınma ve sağlık sorunlarını iyice artıracığından sıcak bakılmıyordu²⁹. Bunlara rağmen İngilizler, Rum göçmenlerin getirilmesinde ve yerleştirilmesinde ısrar ediyorlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği bunu kendine görev edindiği gibi, çeşitli tarihlerde oluşturduğu heyetlerle de yapılan çalışmaları yerinde görmek amacıyla Karadeniz vilayetlerinde incelemelerde bulundu³⁰. İncelemelerin amacı bölgeye daha fazla Rum'un yerleştirilmesi imkanlarını araştırmak ve bu yönde mahalli idareciler üzerinde baskı kurmaktı³¹.

Şurası bir gerçektir ki, vilayet dahilinde en fazla sıkıntı çeken unsur Türklerdi. İşgal yıllarında Türklerin bir kısmı Karadeniz sahil kasaba ve şehirlerine (Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Zonguldak ve İstanbul), bir kısmı da Merzifon, Çorum, Ankara, Konya ve Niğde gibi iç bölgelere göç etmişti³². Rusların çekilmeleriyle birlikte muhacirler bir an önce evlerine dönmek

²⁷ BOA, DH-EUM-AYŞ, 1/43.

²⁸ ATASE, İSH, K.10, G.14, B.14-1, 2.

²⁹ ATASE, İSH, K.100, G.19, B.19-1.

³⁰ İngiliz Yüksek Komiserliği, Osmanlı Hükümetine verdiği bir notada, İngiliz Hükümeti'nin Hıristiyan Osmanlı tebaasının savaş sırasında tehcir ve öldürülmelerinden doğan sorumluluğun uluslararası bir sorun olarak gördüğünü, Rum ve Ermeni muhacirlerin eski yerlerine iade edilmesinin sağlanmayı da komiserliğin görevleri arasında zikretmekteydi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), 346480).

³¹ İngiliz Yüksek Komiserliğinin emriyle, İngiliz ordusuna mensup Binbaşı Smith ile Deniz Yüzbaşısı Slayt'tan oluşan bir İngiliz heyeti 6 Temmuz 1919'da muhacir ve mülteci durumunu incelemek amacıyla Sinop'ta incelemeler yaptı. Binbaşı Smith, burada askeri ve mülki amirlerle yaptığı görüşmede Rusya'dan gelmekte olan Rum muhacirlerin Trabzon başta olmak üzere bütün Karadeniz bölgesinde iskân ettirilmesinin İngiliz Hükümetinin bir politikası olduğunu ima etmiştir. 20.Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa heyetin bu amaç dışında Bolşeviklerin Batum ve civarını tazyik etmeleri üzerine bu durumun Karadeniz sahillerine tesirini öğrenmek ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye teşkilatlarıyla ahali elinde silah bulunup bulunmadığını önlemek istediklerini yazmaktadır. Ali Fuat Paşa, heyetin 15 gün sonra tekrardan Trabzon'dan Sinop'a kadar bütün Karadeniz kıyılarını inceleyeceklerini belirtmekteydi. (ATASE İSH, K.47, G.18, B.118-1,2,3).

³² Geniş bilgi için bkz: Nedim İPEK, "Birinci Dünya savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 1994, s.55-70.

istiyorlardı. Osmanlı Hükümeti, muhacirlerin sistemli bir şekilde yerleştirilmelerini sağlamak üzere Trabzon'da Muhacirin Müdiriyet-i Umûmîliği'nin bir şubesini açtı. Trabzon muhacirleri, İstanbul'dan Karadeniz'e her yirmi günde bir yola çıkarılan vapurlara tıka basa doldurularak getiriliyordu. Muhacirler içinde daha ziyade eşleri, oğulları askere gidenler ile çiftçilikle uğraşanlar mağdur olanlardı. Bunlar savaş sırasında olduğu gibi, evlerine döndükten sonra da çaresizlik içinde kalmaya devam ettiler. Rus tahribatının yanı sıra, başka bölgelerden zamanında iaşe gönderilememesi vilayette zamanla kıtlığın baş göstermesine neden oldu³³.

Yiyecek sıkıntısını had safhada yaşayan Trabzonluların bir kısmı Kızılay'ın yardımlarıyla, büyük kısmı da tohumuzluk yüzünden tarlalarını ekemedikleri için tarla kenarlarında bol yetişen domuz lahanasının (Danaburnu) yumrularını yiyerek hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Yetimlerin büyük kısmı ilgisizlik yüzünden açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı³⁴. Mülki yönetim, kurtuluşunun ardından Dahiliye Nezareti'ne yaptığı başvurularla iaşe sıkıntısını dile getirerek, erzak ve tohumluk istemişti. Çevre vilayet ve sancaklardan gönderilen erzakla sıkıntı bir miktar hafifletilmişse de, her geçen gün sayıları artan muhacirlerden dolayı yardımlar etkisiz kaldı³⁵. Sonbaharla birlikte vilayetin iaşe sorunu ağırlaşmaya başladı. Bir yandan Rum çetelerinin baskısı, diğer yandan hasadın beklenenden az olması iaşe sıkıntısının kaynağını oluşturuyordu. Bu durum karşısında Trabzon Vilayet Meclisi, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; elde edilen hasadın ahalinin ancak altı aylık iaşesini karşılayacağını belirterek, öşür vergisi dışında kalan bütün vergilerin kaldırılmasını ve verginin dahi vilayete harcanmasını talep etti³⁶.

Hükümet tarafından Trabzon'a çeşitli kolaylıklar ve muafiyetler sağlanması için mülkî yönetimin yanı sıra bizzat vilayet ahalisi Dahiliye Nezareti'ne başvuruyorlardı. Atina (Pazar) kazası ahalisi adına Ahmet imzasıyla gönderilen bir telgrafta şu hususlara yer veriliyordu:

“İki seneden beri düşmanın amansız istilâsında kalarak bütün emvâl-i eşyamız yağma edilmiştir. Geçen seneden beri hayvan gibi ot otlamaktan mütevellid bir çoğumuzun telef oldukları cümlece malumdur. Henüz vürûd eden muhacirimiz aç ve nâ-ilaç medâr ve meskensiz olmağla mahkum bir haldedir. Bu sene hasâdatımız ancak iki mâh idare edebilir. Böyle felakete ma'rûz kalmış bir ahaliden iş'âr ve iaşe olmak bütün mahvımızı bâdî olacağından sadaka-i

³³ BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-79; TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.25-26.

³⁴ TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.26-27.

³⁵ BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-95.

³⁶ BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-97.

*padişahu için hiç olmazsa bu senelik bu tekâlif üzere bize istidâ'at istirham eylerim*³⁷.

Dahiliye Nazırı Vekili İzzet Bey, hem Trabzon Vilayeti'nin, hem de ahalinin isteklerini dikkate alarak 27 Ocak 1919'da Sadarete gönderdiği yazıda; savaş sırasında maddi ve manevi fedakarlıklarda bulunan özellikle Vilâyat-ı Şarkıye ahalisinin gerek vatan hizmetinde fedakarlıkları, gerekse istilaya uğramalarından dolayı mağduriyete uğrayarak mallarını ve mülklerini kaybettiğini, daha sonra göç etmek zorunda kalmalarından dolayı sefaletle düştüklerini, bu yüzden öşür vergisinden muaf tutulmak istediklerini, aksi takdirde aç kalacaklarını belirterek bu hususta Maliye, Ticaret ve Ziraat Nezaretleri'ne gereken emirlerin verilmesini istedi³⁸.

Vilayete dönenler sadece Türk muhacirler değildi. Rumlar Pontus Devleti kurmak³⁹, Ermeniler ise Trabzon'u Karadeniz'e açılan bir liman yapmak üzere muhacir adı altında komitecileri vilayete sokmaya çalışıyorlardı⁴⁰. Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey, 19 Haziran 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta; Trabzon'daki İngiliz temsilcisinin kendisini ziyaret ederek Batum'daki İngiliz Askeri Valisi'nin Vilâyat-ı Şarkiyeli olduğu iddiasıyla toplam 700 Ermeni göçmenin yerlerine iadelerinin mümkün olup olmadığını sorduğunu, temsilciye Nezaret'ten alacağı emre göre hareket edeceğini bildirerek, ne şekilde hareket etmesi gerektiğini sordu. Verilen cevapta göçmenlerin kabul edilmelerinin geciktirilmesi, mümkün olmazsa Trabzon'a gelmiş olanların kabul edilmesi ve bunlara devletin itibarına uygun şekilde davranılması emredildi⁴¹.

Gayri müslim muhacirlerin dışında Kars'ın 13 Nisan 1919'da Ermeni idaresine bırakılması üzerine buradan da çok sayıda muhacir Trabzon'a sığınmaya başladı. Trabzon Vilayeti'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta Kars muhacirleriyle ilgili şu ifadeler yer verilmekteydi:

“Bir müddetten beri Batum ve Erzurum tarihiyle yüzlerce Karslı aileler Ermeni zulmünden can ve namuslarını kurtarmak amacıyla vilayetimize sığınmışlardır. İmkanlar nispetinde misafirhanelere yerleştirilen bu ailelerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktadır. Fakat vilayet ahalisine bile iaşe ihtiyacı

³⁷ BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-57.

³⁸ Dahiliye Nezareti'nden, Sadaret'e 27 Ocak 1919 Tarihli Yazı (BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-57).

³⁹ Pontus Sorunu hakkında bkz: Mesut ÇAPA, *Pontus Meselesi*, Ankara 1993, s.25-48; Rum muhacirlerin sevki hakkında bkz: Selçuk URAL, “Mütareke Döneminde Pontus Devleti Kurmaya Yönelik Çalışmalar ve Alınan Karşı Önlemler”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, VII/27-28 (Ankara 2004), s.335-351.

⁴⁰ BOA, DH-KMS, 49-2/2; BOA, DH-KMS, 50-2/48.

⁴¹ BOA, DH-KMS, 53-1/81.

karşılanamazken gelen bu muhacirlerle birlikte vilayetin mevcut durumu iyice bozulmaya başlaması muhtemeldir. Hem iâşe açısından hem de diğer muhacirlerin daha fazla sefaletle duçar olmamaları için Kars ve havalisinde Ermeniler tarafından yapılmakta olan tazyik ve imha siyasetinin meni, ve ahalinin can ve mallarının emniyet içerisinde asli yerlerinde ikamet ettirilmesi için devletçe teşebbüste bulunulması ma'rûzdur"⁴².

Rus tahribatı yüzünden şehirde doğru dürüst bina kalmamıştı. Yukarıda belirtildiği gibi ayakta kalanlar da azınlıklara aitti. Türklere ait olanların büyük kısmı da ordu tarafından kiralanmıştı. Valilik, Dahiliye Nezareti'ne yaptığı başvuruda muhacirlerin gelişini dikkate alarak binaların sahiplerine iade edilmesini, boşaltılmayacakların ise kira bedellerinin ödenmesini ve hasarların tazmin edilmesini istedi⁴³. Başvuruların artması üzerine Meclis-i Vükelâ, 25 Aralık 1918'de kiralanmış veya savaş nedeniyle tahliye edilen binaların zarar gören yerlerinin imarı için kararname çıkardı⁴⁴.

Ruslar, işgal yıllarında iç bölgelere daha hızlı nüfuz etmek amacıyla demiryolu inşa etmişlerdi. Mülki yönetim parasızlık yüzünden demiryolunu kullanılabilir hale getirememesi sonucunda zamanla vagonlar, makineler ve nihayet raylar sökülüp kaçırıldı. Rusların, Türkiye'de bıraktıkları demiryolu hattı iki üç yıl içinde tamamen ortadan kaldırıldı. Yine aynı şekilde halkın tapulu toprağına el konularak meydana getirilen şose yollar, evlerine dönen muhacirler tarafından söküldü⁴⁵.

Trabzon'un en önemli sorunlarından biri de sağlıktı. Kurtuluşun ilk günlerinde vilayet bir harabe haline gelmişti. Her taraf pislik içindeydi. Hayvan ölüleri her tarafı sarmıştı. Su kuyuları doldurulmuş, çeşmeler işlemez hale getirilmişti. Sokaklar terk edilen eşya, araç ve gereçleriyle dolmuştu⁴⁶. Yine de, şehirde veba gibi bir bulaşıcı hastalık yoktu⁴⁷. Fakat göçün başlamasıyla birlikte bu durum değişmeye başladı. Çarşamba, Terme ve Bafra'dan gelen muhacirlerin hemen hepsi sıtmalılı idi. Asıl korkunç olanı firengi idi. Firengi kısa sürede salgın

⁴² BOA, DH-KMS, 53-4/17.

⁴³ BOA, DH/İ-UM, 20-18/12-109.

⁴⁴ BOA, DH/İ-UM, 20-17/12-57.

⁴⁵ TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.24.

⁴⁶ ÖZEL, *Milli Mücadelede Trabzon*, s.17-18.

⁴⁷ Ahmet Refik hatırasında bu konuyla ilgili bir imamla yapılan şu konuşmaya yer veriyordu: "Biraz öteden, ayağında şalvar, ak sakallı bir imam da yanımıza sokuldu. Kadının şikayetlerini o da ikmale başladı. Rus istilâsı esnasında Trabzon'da kalmış, "Sivaboda" yani "Hürriyet" in ilânını görmüş. Hocaya: - Trabzon'da veba varmış, sahi mi?" diye sordum, ciddiyetle cevap verdi: "- Onu doktorlar bilir. Bizim alâmetimiz serçe kuşudur. Serçe kuşu olursa hastalık yoktur. Şimdi çok şükür serçe kuşu var, hastalık da yok!" (Ahmet Refik, *Kafkas Yollarında*, s.12).

haline geldi. 25 Ekim 1918'de Kızılay'ın (Hilâl-i Ahmer) Şubesi'nde Nemlizâde Hacı Osman Efendi'nin başkanlığında ahalinin ileri gelenlerinden Eyübzâde İzzet (mebus), Kofidi Efendi (mebus), Tüccar Hatipzâde Mustafa, Kitapçızâde Mehmet, Doktor Bahri ve Reşit Tarakçıoğlu bir araya gelerek kadınlar ve erkekler için ayrı iki firengi hastanesinin açılmasına karar verdiler⁴⁸.

Trabzon Vilayeti kurtuluş sonrası eğitim alanında da büyük sıkıntılar yaşadı. İşgal öncesi sapaş sağlam okullar Ruslar tarafından yerle bir edilmişti. Okulların kapıları, pencereleri, duvarları ve hatta bazılarının döşemeleri sökülmüş tam bir harabe haline getirilmişti. O günkü kanunlara göre maaş ve diğer giderler vilayetlerin kendi bütçelerinden karşılanıyordu. Vilayet ahali hürriyetine daha yeni kavuşmuş olduğu için vergi alınamıyordu. Bu nedenle okulların tamiri için bütçeden para ayırmak mümkün değildi. Trabzon Valiliği, bu durumu okulları yeniden açmak amacıyla bir komisyon kurulmasına karar verdi. Komisyon, Hamamizâde İhsan, İlköğretim Müfettişi Mahmut Muammer, ve Darülmualim Müdürü Mustafa Reşit Beylerden oluşturuldu. Komisyon, Rusların askerler için yaptığı sinemaları sökerek buralardan elde edilen kerestelerin bir kısmını okulların tamiri için harcamaya, diğer kısmını da tamir ücretlerini ödemek için satmaya karar verdi. Yıkılan sinemalar sayesinde kısa sürede şehirdeki lise, orta ve ilkokulların bir kısmı tamir edildi. Fakat sinemalardan elde edilen keresteler ihtiyaca cevap vermeyince komisyon üyeleri, Değirmendere'de bulunan kerestelerin bir kısmını nöbetçiye rağmen ele geçirerek köylere varıncaya kadar bütün okulların sıraları, yazı tahtaları, öğretmen masaları, döşemeler ve diğer eksiklikleri tamamladı. Böylelikle okullar yeni eğitim dönemine hazır hale getirilmiş oldu⁴⁹.

Vilâyetin sorunlarını çözmek için Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti de çaba harcıyordu. Cemiyet, azınlıklara karşılık Türklerin haklarını korumak amacıyla kurulmuştu. Cemiyetin kurucuları arasında Trabzon'un ileri gelenlerinden Barutçuzâde Ahmet Efendi, Eyübzâde İzzet, Abanozzâde Hüseyin Avni, Murathanzâde Ziya, Neblizâde Sabri, Hatipzâde Emin, Kazazzâde Hüseyin, Hacıalihafizzâde Mehmet Salih, Mollabekirzâde Mehmet Ali, Müftüzâde Hacı Mehmet Efendiler bulunuyordu. Cemiyetin yayın organı Faik Ahmet (Barutçu) Bey'in sahibi olduğu İstikbâl gazetesiydi⁵⁰.

⁴⁸ TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.28.

⁴⁹ TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.28-31.

⁵⁰ Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s.506-509; Mesut ÇAPA, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon 1998, s.9-16; Cevat DURSUNOĞLU, *Milli Mücadelede Erzurum*, İstanbul 1998, s.22-23; Mahmut GOLOĞLU, *Atatürk ve Trabzon*, Ankara 1981, s.2-5.

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, vilayetin sorunlarının çözümüne yardımcı olmak üzere 19 Nisan 1919'da bir rapor hazırlayarak Hacıalizâde İsmail, Eyübzâde Ömer Fevzi ve Hatibzâde Emin Beylerden oluşan heyet aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne sundu. Raporda vilayetin sorunları yedi başlık altında incelendi.

Ticaret ve Ziraat Sorunu başlığı altında vilayetin ekonomik yapısının işgal yüzünden Türkler aleyhine bozulduğu belirtilerek bunun düzeltilebilmesi için uzun vadeli kredi verilmesi, sanayicileri de kapsayacak şekilde Ziraat Müdürü ve Fen memurlarıyla, çiftlik ve arazi sahipleri arasından "Ziraat Heyetleri" oluşturulması ve bunlar eliyle kredi, hayvan ve teçhizat miktarının belirlenmesi ve dağıtılması öneriliyordu.

Cemiyet, imaret ve inşaat konusunda ise tahrip edilen köy ve kasabaların imar ve inşasının yerli ya da yabancı şirketlere ihale edilmesini, şehirde açılması planlanan yol ve caddelerin yakın köylerden gelen yollarla birleşecek şekilde planlanmasını teklif ediyordu.

Sağlık sorununa da yer verilen raporda salgın hastalıklardan dolayı 400.000 kişinin öldüğüne dikkat çekilerek bunun önüne geçilebilmesi için Vilayet dahilinde Kızılay Sıhhiye Teşkilatı meydana getirilmesi, köylere kadar genişletilecek olan teşkilatın ihtiyaç duyacağı ilaç ve tıbbi malzemeler ile açılacak hastanelerin masrafları Vilayet Umûmî Meclisi'nce karşılanması, ayrıca halkın uygun fiyatla ilaç alabilmesi için Belediye'nin idaresinde bir ecza deposu kurulması planlanıyordu.

Cemiyet, eğitim alanında vilayetin büyük sıkıntı içinde olduğunu öne sürerek köy okullarının öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere 600 mevcutlu ve yatılı bir Darülmualim'in kurulmasını ve vilayetin ekonomik durumundan dolayı öğretmen maaşlarının iki yıl boyunca Maarif Nezareti'nce karşılanmasını teklif etti.

Cemiyete göre vilayetin imarının yanı sıra sosyal ve ekonomik sefaletine son vermek için belediyelerin geniş yetkilere, bağımsız idareye ve bütçeye sahip olması gerekiyordu. Bu yöntem sayesinde hükümet sorumlu olduğu pek çok işi belediyeye havale edeceğinden mesaisini daha önemli işlere harcayabilecekti.

Raporda cami, medrese ve diğer dinî yapıların tahrip edildiği belirtilerek dinî eğitimin devamı için mevcut yapıların tamir ettirilmesi ve hatta yeni medreselerin inşası isteniyordu. Ayrıca yeni bir İslam Cemaati nizamnamesi hazırlanarak vakıfların yerel yönetime bırakılması teklif ediliyordu.

Cemiyet, vilayetin güvenlik sorunu hakkında da mevcut jandarma teşkilatının yeterli olmadığını öne sürerek Vilayet dahilinde “Maaşlı Muvazzaf Muhafız Teşkilatı” vücuda getirilmesini teklif etti.

Hariciye Nezareti, 6 Mayıs 1919’de Dahiliye Nezareti’ne raporun bir suretini göndererek, uygulanması mümkün olan hususların derhal hayata geçirilmesini istedi. Dahiliye Nezareti de, ilgileri dolayısıyla Ticaret ve Ziraat, Nafia, Sıhhiye, Maarif ve Evkaf Nezaretleri ile Umûm Jandarma Kumandanlığı’na 11 Mayıs 1919’de gönderdiği yazıda; Hariciye Nezareti’nin yazısına atıfta bulunarak, her makamın kendisiyle ilgili kısımları inceleyerek uygulanabilecekleri hususları derhal işleme koymalarını talep etti⁵¹. Cemiyetin önerileri önceki öneriler gibi devletin iç ve dış siyasal sorunları arasında kaybolup gitti.

Sonuç

Trabzon’un Rus işgalinden kurtarılmasının ardından vilayetin iâşe ve imar başta olmak üzere sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarının çözümü için hükümet çok sayıda önlem aldı. Devletin içinde bulunduğu şartlardan dolayı önlemlerin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildi. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla yeni bir döneme girildi. Türk muhacirlerinin yanı sıra Rum ve Ermeni muhacirlerin vilayete dönmeye başlamaları mevcut sorunları iyice derinleştirmiştir. Bu dönemde mülki yönetimin ve aydınların önderliğinde eğitim, sağlık ve imar alanında çeşitli adımlar atılmaya ve imkanlar ölçüsünde yaralar sarılmaya çalışıldı. Ahalinin gayretlerinin hükümet tarafından da desteklenmesi için girişimlerde bulunulduysa da olumlu sonuç alınamadı. Hükümet, vilayetin kurtuluşu sırasında tanıdığı muafiyetlerin dışında yeni adımlar atmadı. Bunda devletin ekonomik buhran içinde olmasının yanı sıra, içte ve dışta önemli siyasal sorunlarla karşı karşıya kalmasının da rolü vardı. Aynı dönem içinde Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin raporu da hükümetin ilgisizliğine maruz kaldı. Milli Mücadele’nin başlamasıyla birlikte Trabzon Vilayeti ahali sorunlarını bir tarafa bırakarak, devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü için seve seve yeni fedakarlıklarda bulanacaklardı.

---

⁵¹ BOA, DH/İ-UM, E-51/74.

KAYNAKLAR

- Ahmet REFİK, *Kafkas Yollarında*, Hazırlayan Yunus Zeyrek, Ankara 1981.
- ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon'dan Atatürk'e*, Trabzon 1981.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kataloğu.
- BEYOĞLU, Süleyman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, Trabzon 1999.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, II*, (Genelkurmay Başkanlığı Yayını), Ankara 1993.
- ÇAPA, Mesut, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon 1998.
- ÇİÇEK, Rahmi, *Trabzon'da Yerel Yönetim*, Trabzon 1998.
- DURSUNOĞLU, Cevat, *Milli Mücadelede Erzurum*, İstanbul 1998.
- ERDEHA, Kamil, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975.
- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşiv Müdürlüğü, *İstiklâl Harbi Kataloğu*.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Atatürk ve Trabzon*, Ankara 1981.
- GÜNAY, Selçuk, *Resmî Devlet Salnamelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Seneler İtibariyle Mülkî Taksimatı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1980.
- İPEK, Nedim, "Birinci Dünya savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 1994, s.55-70.
- ODABAŞIOĞLU, Cumhur, *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, Ankara, Tarihsiz.
- ÖZEL, Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara 1991.
- TARAKÇIOĞLU, Mustafa Reşit, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 1986.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952.
- URAL, Selçuk, "Kurtuluştan Mütarekeye Kadar Trabzon Vilayeti'nin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumunu Düzeltmeye Yönelik Hükümetin Aldığı Tedbirler", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, I*, Trabzon 2002, s.567-579.

_____, “Mütareke Döneminde Pontus Devleti Kurmaya Yönelik Çalışmalar ve Alınan Karşı Önlemler”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, VII/27-28 (Ankara 2004), s.335-351.

YÜKSEL, Murat, “Trabzon’un İşgal Yıllarında Çekilen Çileler ve Kurtuluş”, *Trabzon’un Kurtuluşu*, Trabzon 1995.